

O'QUVCHI YOSHLARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH

*Uralova Laylo Baxadirovna**Sirdaryo viloyati Boyovut tumani**4-maktabning amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchi yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirishning pedagogik va psixologik asoslari, kasb tanlash jarayoniga ta'sir etuvchi omillar hamda ta'lim muassasalarida kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etish masalalari yoritilgan. O'quvchilarning qiziqishi, qobiliyati va jamiyat ehtiyojlarini hisobga olgan holda to'g'ri kasb tanlashiga yordam berish muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: kasb-hunar, kasb tanlash, o'quvchi yoshlar, kasbiy yo'naltirish, shaxs rivojlanishi, mehnat tarbiyasi, qobiliyat, motivatsiya, ta'lim jarayoni, kelajak rejasi.

KIRISH

Hozirgi zamon ta'lim tizimida o'quvchi yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Jamiyatning rivojlanishi uchun malakali mutaxassislar tayyorlash muhim bo'lib, bu jarayon maktab davridan boshlanishi zarur. O'quvchilar kelajakda qanday kasb egasi bo'lishini erta aniqlash orqali o'z hayot yo'lini to'g'ri belgilashi mumkin. Kasb tanlash jarayoni murakkab psixologik bosqich bo'lib, unda o'quvchining qiziqishi, qobiliyati, shaxsiy xususiyatlari va jamiyatdagi mehnat bozorining ehtiyojlari hisobga olinadi. O'quvchi yoshlarni kasbga yo'naltirishda o'qituvchi, psixolog va ota-onalar hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Ta'lim muassasasida kasbga oid tadbirlar, uchrashuvlar, seminarlar va kasb tanlashga doir treninglar tashkil etish o'quvchilarning tasavvurini kengaytiradi. Kasblar haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lgan o'quvchi o'z qiziqishiga mos yo'nalishni tanlash imkoniga ega bo'ladi.

Kasb tanlashda o'quvchining individual xususiyatlari muhim rol o'ynaydi. Har bir o'quvchi o'ziga xos qobiliyat va iste'dodga ega bo'lib, bu qobiliyatlarni aniqlash uchun psixologik diagnostika ishlarini olib borish zarur. Testlar, suhbatlar va kuzatish usullari orqali o'quvchilarning qiziqish sohalari o'rganiladi. Olingan natijalar asosida ularga mos kasb yo'nalishlari tavsiya etilishi mumkin. O'quvchi yoshlarning kasb tanlash jarayonida motivatsiya muhim omillardan biridir. Motivatsiya o'quvchining maqsad sari intilishini kuchaytiradi va mehnatga bo'lgan munosabatini shakllantiradi. O'quvchilarga kasblarning jamiyatdagi o'rni, istiqboli va ahamiyati haqida tushuntirish berish ularning ongli ravishda qaror qabul qilishiga yordam beradi.

Ta'lim muassasalarida kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini tashkil etishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ham samarali natija beradi. Multimedia materiallari, kasbga oid videoroliklar va virtual ma'lumotlar o'quvchilarning kasblar

haqidagi bilimni oshiradi. Shu bilan birga, amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarning kasbiy ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. O'quvchi yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish jarayonida mehnat tarbiyasiga alohida e'tibor qaratish zarur. Mehnatga hurmat bilan qarash, mas'uliyatni his qilish va tirishqoqlik kabi fazilatlar shaxsning kelajakdagi muvaffaqiyatini ta'minlaydi. O'quvchilarda mehnatsevarlik sifatini shakllantirish ularni jamiyatda faol va foydali inson bo'lib yetishishiga yordam beradi.

Kasb tanlashda ota-onalarning ham roli katta. Ba'zan ota-onalar farzandining qiziqishini hisobga olmasdan, o'z xohishiga ko'ra kasb tanlashga majburlashi mumkin. Bunday holat o'quvchining ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun kasb tanlash jarayonida o'quvchining mustaqil fikrini qo'llab-quvvatlash muhimdir.

O'quvchi yoshlarni kasbga yo'naltirishning asosiy maqsadi – ularning kelajakda o'z o'rnini topishi va jamiyatga foydali mutaxassis bo'lib yetishishiga yordam berishdir. Kasb tanlashda shoshilmaslik, har tomonlama o'ylab qaror qabul qilish tavsiya etiladi. Har bir o'quvchi o'z qobiliyatiga mos kasbni tanlasa, kelajakda muvaffaqiyatga erishish imkoniyati ortadi. O'quvchi yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. To'g'ri tashkil etilgan kasbga yo'naltirish ishlari yoshlarning kelajakdagi hayot yo'lini belgilashga yordam beradi. Ta'lim muassasalari, psixologlar va ota-onalar hamkorlikda ishlashi o'quvchilarning ongli kasb tanlashiga sharoit yaratadi.

Ijtimoiy taraqqiyotni ro'yobga chiqarish uchun mamlakatda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va ularni jahon 28 standartlari darajasiga ko'tarmoq lozim, fan va texnikaning bugungi kun taraqqiyotiga javob berish uchun keng saviyali, bilimdon, o'z kasbining fidoiy kishisini kamol toptirish orqali davlatimizda bozor iqtisodiyotiga bardosh beradigan raqobatbardosh mahsulotlar yaratuvchi kasb egalarini shakllantirish joiz. Toki ular davr talablariga og'ishmay javob beradigan, qiziqishi keng, malakasi mustahkam, xotirasi barqaror, fikr yuritishi puxta izlanuvchan, mehnatsevar, vatanparvar, iymon-e'tiqodli insonlar bo'lib voyaga yetishishsin.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, o'rta maktab o'quvchilarining hammasi kasb tanlashga kelganda oqilona va to'g'ri yo'l tutadi, deb bo'lmaydi, albatta. Ulardan ba'zilar tavakkalliga ish tutsalar, ayrimlari ota-ona kasbini tanlaydilar yoki ko'zga tashlanib turgan, yaqqol namunalarga taqlid qiladilar, goho sevimli kishilari izidan borishni mo'ljallaydilar.

Ko'pchilik o'quvchilar ta'lim jarayonida fan asoslarini egallab, muayyan tasavvur hosil qiladilar, o'zlari yoqtirgan kasb-hunarlar haqida o'ylaydilar. Maktab o'quvchilarining mayllari, havaslari, intilishlari, xohishlari, motivlari, ezgu niyatlari xususan kasbkorga bo'lgan qiziqishlari, motivlari, intilishlari tug'ilishi psixologiya fanining shaxs muammosi bilan uzviy bog'liqdir. Shaxs psixologiyasini o'rganish o'quvchilarni kasb tanlashi demakdir. O'quvchilarning individual tipologik xususiyatlari, yoshi va jinsini hisobga olgan holda ularning har birini oqilona kasbga

yo'llash shaxs psixologiyasining muhim vazifalaridan biridir. Bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyat qurish to'g'risidagi hujjatlarda o'quvchilarni mustaqil kasb tanlashga (o'z imkoniyatlarini o'zi baholash orqali) o'rgatish juda muhim va zarur vazifa ekanligi ta'kidlanadi.

Shunga ko'ra psixolog olimlar, metodistlar, tashxis markazi xodimlari keng jamoatchilik bilan birgalikda kasbga doir bilimlarni keng tashviqot qilishlari, kasb-kor tanlashga oid yo'l-yo'riqlar va metodlar ishlab chiqishlari, kasb tanlash maslahatlari rasmiy shoxobchalari kengaytirilishi, professiogramma, professiografiya, psixogrammalar ko'lami orttirilishi lozim. Keyingi yillarda o'tkazilgan kuzatishlar Respublikamizda yoshlarni kasbga yo'llash sohasida talay kamchiliklar borligini ko'rsatdi. Buni biz viloyatlar kesimida hamda Respublika bo'yicha 9-sinf bitiruvchilariga sohalar bo'yicha tavsiyanomalar berishda ko'rdik. Darhaqiqat, maktabda o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis ishlarini amalga oshirishdagi dastlabki qadamlar boshlandi. O'ylaymizki, ana shu dastlabki qadam maktablarda kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini olib boruvchi mutaxassis hamda o'quvchilarning kasb-hunarga qiziqishi, moyilligi va layoqatini aniqlash bilan shug'ullanadigan maktab amaliyotchi psixologi shtatlarini tashkil etishdan iborat bo'lishi lozim. Chunki, bu mutaxassislarsiz maktabda mazkur ishlar haqida gapirish ham mumkin emas. Maktabda olib borilayotgan kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis ishlarining samarasi bevosita shu ikki mutaxassisning olib borayotgan ishlari ko'lami, ularning saviyasi va malaka ko'rsatkichi hamda faoliyatining aniqligiga ko'p jihatdan bog'liq bo'lishi barchamizga ayondir. O'quvchilarni mustaqil mehnat faoliyatiga puxta tayyorlash va ularning kasbhunarini o'z qobiliyatlariga yarasha to'g'ri tanlashlariga erishish uchun maktab o'qituvchilarining pedagogik mahorati, bilim saviyasi, didaktik (shuningdek, akademik, tashkilotchilik, perseitiv va h.k.) qobiliyatlari yuksak bo'lishi, fan asoslarini turmush bilan bog'lab o'rganilishi, to'garak va qo'shimcha, yordamchi kurslar oqilona uyushtirilishi, maktablarda kasb-hunar to'g'risida ma'ruzalar o'qilishi, suhbatlar, munozaralar o'tkazilishi zarur. Shuni ham aytib o'tish o'rinliki, maktab o'quvchilari kasb tanlash borasidagi o'z qarorlarini, ko'pincha, har tomonlama dalillab bera olmaydilar, biroq ularning ko'pchiligi bu masalaga ongli ravishda yondashishga intiladilar.

Mehnat psixologiyasi va kasb psixologiyasi predmetlarini farqini aloxida ta'kidlash lozim. E.A.Klimov, mehnat psixologiyasiga quyidagicha tavsif beradi: mehnat psixologiyasi fan sifatida bu insonning sub'ekt sifatida faoliyat ko'rsatishi va shakllanishi soxasidagi vazifalarni echish usullari, yullari va sharoitlarini o'rganuvchi psixologiya yunalishidir. Kasb psixologiyasi shaxsning kasbiy jixatdan shakllanishini o'rganadi. Bunda shaxs rivojlanishi kasbiy shakllanishi sifatida ko'rib chiqiladi. Kasb psixologiyasi-mehnat psixologiyasining kasblarni psixologik komponentlarini yoki

muayyan kasbda ishlovchilarga nisbatan quyiladigan psixologik talablarni o'rganish xamda ilmiy taxlil qilish bilan shug'ullanuvchi bo'limidan iborat. Mutaxassislikning turli ijtimoiy - madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy qarashlarida kasbiy xulk muxim axamiyatga ega. Shaxsning psixomotor motivatsion va kognitiv sifatlariga e'tibor berilgan xolda kasbiy yutuqlarga asosiy e'tibor karatiladi. Kasbiy shakllanish jarayonida inqirozlar, to'qnashuvlar, destruktiv o'zgarishlar bo'lib o'tishi mumkin. Bu jarayonning tezligi biologik va ijtimoiy omillarga, shuningdek tasodifiy xolatlarga, xayotiy muxim kasbiy voqealarga bog'lik bo'ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kasb psixologiyasining predmetining ta'rifiga asoslanib, uning quyidagi vazifalarini ajratib ko'rsatish maksadga muvofik:

1. Shaxsning kasbiy shakllanishi asosiy tushunchalari va tadkikot tamoyillarini, o'zining faoliyatiga tegishli uslublarini asoslash;
2. Kasb psixologiyasi predmetiga mos bo'lgan tadqiqot usullarini ishlab chiqish va o'ziga xos uslublarini tuzish;
3. Kasblarning tavsifiy tuzilmasini psixologik taxlil kilish, kasblarni proektlash uslublari va tamoyillarini ishlab chikish;
4. Shaxsning kasbiy shakllanishi konuniyatlari va psixologik mexanizmlarini tadqiq etish. Bu jarayon dinamikasini determinantlovchi omillarni aniqlash, kasbiy shakllanishdagi inkirozlarni taxlil etish;
5. Mutaxassislikning kasbiy desturuksiyalarini, ya'ni shaxsning deformatsiyasi, kasbiy faoliyatga bo'lgan layokatini pasayishi va boshkalar;
6. Shaxsning kasbiy rivojlanish monitoringni yuritish, bu borada psixodiagnostik vositalarni ishlab chiqish xamda mutaxassislarni attestatsiyadan o'tkazish;
7. Shaxsning kasbiy shakllanishiga psixologik yordam xamda insonning kasbiy xayoti davomida yordam berish, qullab-quvvatlash;
8. Kasbiy maslaxat, kasbiy ma'lumotning shaxsiy rivojlantiruvchi psixologik jixatlari, attestatsiyadan o'tkazish, kasbiy rivojlanishpsixotexnikasi, kasbiy korrektsiya va reabilitatsiya, kasbdan ketishga psixologik tayyorgarlik borasidagi bilimlar bilan qurollantirishdan iborat. Kasbiy shakllanish jarayonida inqirozlar, to'qnashuvlar, destruktiv o'zgarishlar bo'lib o'tishi mumkin. Bu jarayonning tezligi biologik va ijtimoiy omillarga, shuningdek tasodifiy xolatlarga, xayotiy muxim kasbiy voqealarga bog'lik bo'ladi. Kasbiy shakllanish - bu shaxs rivojlanishining katta bir qismini o'z ichiga olib, u kasbiy maksadlarning tarkib topishidan boshlab, kasbiy xayotning tugallangungacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu geteroxron jarayondan optatsiya, ya'ni kasbiy ta'lim va tayyorgarlik, profadaptatsiya, professionalizm xamda maxorat boskichlarini ajratish mumkin. Kasb psixologiyasining asosiy kontseptual qoidalari quyidagi jadvalda aks ettirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta’minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O‘zbekiston”, 2017. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T., 2012.
2. Аграшенков А.В. Психология на каждый ден: советы, рекомендации, тесты. – СПб., 2004.
3. Адизова Т.М. Психологические методы изучения личности учащегося в процессе общения. – Ташкент, 2000.
4. ZIYO.NET